

В.В. КАЛІНІЧЕНКО, канд. іст. наук, докторант ХДАК, Харків

БЮДЖЕТ ЗЕМЕЛЬНОЇ ГРОМАДИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ДОКОЛГОСПНОМУ СЕЛІ: ВИТРАТНА ЧАСТИНА

Досліджується витратна частина бюджетів земельних громад у доколгоспному селі Наддніпрянської України. Визначена питома вага статей видатків бюджетів цих поземельних інститутів.

Исследуется затратная часть бюджетов земельных обществ в доколхозной деревне Надднепрятской Украины. Установлен удельный вес различных статей расходов бюджетов данных поземельных институтов.

Expense part of budgets of the landed societies is probed in dokolkhoznoy the country of Naddnepriansky of Ukraine. Specific gravity of different reasons of charges of budgets of these land institutes is set.

Земельна громада – поземельно-господарське об'єднання селян УСРР в доколгоспному селі, яке за Земельним Кодексом 1922 р. отримало юридичний статус [1, ст. 10]. Земельна громада охоплювала всі селянські господарства республіки. Земельна громада була організацією, що мала великі потенційні можливості для розвитку сільського господарства – в ній поєднувалися особисті та суспільні потреби селян, економічної необхідності в суцільній колективізації селянських господарств не було, але у 1930 р. інститут земельної громади був ліквідований.

На сучасному етапі в аграрному секторі України впроваджується ринкова економіка. В умовах ринкових відносин трудове селянське господарство може бути конкурентоспроможним й зберегтися, лише при об'єднанні селянських господарств у кооперативи вертикального типу. Інститут земельної громади, що існував в 1917–1930 рр. мав ознаки кооперативу вертикального типу.

Діяльність земельної громади в 1917–1930 рр. обійдена увагою дослідників [2; 3]. Тому дослідження цього поземельного інституту актуальне і необхідне. Зокрема, потребує аналізу бюджет земельних громад, його витратна частина.

Для виконання покладених функції, розгорнутої діяльності земельній громаді потрібні були матеріальні та фінансові ресурси. 1925/26 господарський рік – типовий рік у діяльності земельних громад в період непу. Саме в цей рік земельні громади Наддніпрянщини досягли найкращих показників в своїй діяльності. У тому році земельні громади накопичили і витратили 29,2 млн. крб. (підраховано автором на основі [4, с. 30–32; 5, с. XI]). Для порівняння, всі державні капіталовкладення в сільське господарство в 1925/26 господарському році склали 49,8 млн. крб. [6, с. 47]

Вибіркове обстеження фінансів земельних громад за 1925/26 господарський рік виявило, що 89,2% земельних громад республіки, тобто їх абсолютна більшість, мали відповідні ресурси для реалізації власної діяльності. По природно-економічним регіонам цей показник становив від 79,6% на Правобережжі до 96,3% у Степу (підраховано автором на основі [4, С. X]).

Найбільшу питому вагу, пересічно по Наддніпрянській Україні, становили громади з річним бюджетом 251–600 крб., або 19, 7% від загалу (підраховано автором на основі [4, с. 10]).

Пересічний розмір бюджету на одну громаду в Наддніпрянській Україні становив 818 крб. З коливанням по регіонах складав від 426 крб. на Правобережжі до 1260 крб. у Степу (підраховано автором на основі [4, с. 11]). Дані свідчать, що розмір бюджету земельної громад безпосередньо залежав від землезабезпеченості її членів.

У 1926/26 господарському році 52,69% всіх витрат громад склали видатки на сільськогосподарські потреби, зокрема на землевпорядження 36,31% (підраховано автором на основі [4, с. 30–31]). Це найбільша стаття видатків громад. Видатки громад на землеустрій передбачав Земельний Кодекс УСРР 1922 р., де було вказано, що за виконання землеустрійних робіт земельні органи із зацікавленого населення стягують відповідну платню [3, ст. 178]. Громади під час землеустрійних дій, мали забезпечувати землеустрійників житлом, матеріалами для виконання робіт, транспортом для пересування або підвезення інструментів та необхідних матеріалів, надавати піших та кінних робітників [7, ст. 179]. Так, 2 квітня 1927 р. правління Велико-Проходянської земельної громади Липецького району Харківської округи слухало питання про виплату грошей за землеустрій. Ухвалили: «За міжселений землеустрій виплатити Укрбанку 749 карб. 42 коп.» [8, ф. Р-1845, оп. 1, спр. 26, арк. 3] А 3 червня 1928 р. загальні збори цієї ж громади слухали інформацію правління громади про початок землеустрою, зокрема вирішували питання про видатки на реманент, матеріали та найм робітників, необхідних для проведення землевпорядних дій. Ухвалили: «Два плуги для проведення землеустрійних робіт найняти з торгів за ціною 5 крб. за плуг; з кожного двору додатково зібрати по два межових стовбці; робітникам, що будуть задіяні в землеустрої платити по 2 крб. за день роботи» [8, ф. Р-1845, оп. 1, спр. 28, арк. 50].

28 лютого 1928 р. уповноважені Дубівської земельної громади Софіївського району Запорізької округи на підставі ухвали земгромади дали підписку райвиконкому, що «при проведенні землевпорядження по Дубівській земгромаді вони будуть нести всі витрати та виконувати обов'язки, передбачені статтями 178–179 Земельного Кодексу, правилами Української Економічної Народи від 9 листопада 1926 р. та правилами НКЗС про порядок проведення справ землевпорядження, а саме платню за землеустрій внести в такі терміни: при подачі заяви на проведення землеустрою 40%; перед початком виконання справи – 50%; перед пред'явленням землеустрійного проекту – 10%. При виконанні землевпорядних робіт надавати землевпорядникам житло з паливом, освітленням та необхідними меблями, матеріали для виконання робіт і межові знаки, підводи для переїздів, робітників піших та верхових» [9, ф. Р-673, оп. 1, спр. 911, арк. 45].

13 квітня 1924 р. сход Білоколодязівської земельної громади Харківської округи, вирішуючи питання про утримання землеміра та робітників під час землевпорядження, ухвалив: «знайти квартиру для землеміра з усіма вигодами,

але не дорожче 30 крб. за місяць. Робітникам, задіяним при землевпорядних роботах, призначити платню 1 крб., уповноваженим по землеустрою від 1–3 крб. за добу, зважаючи на характер роботи» [8, ф. Р-609, оп. 1, спр. 171, арк. 19]. 8 жовтня 1925 р. ця громада внесла на рахунок Харківського окрземуправління одну третину вартості землеустрійних робіт в сумі 178 карб. 86 коп., решту – зобов'язалася внести «при отриманні грошової суми за цукор буряк, зданий на Білоколодязівський завод» [8, ф. Р-608, оп. 1, спр. 515, арк. 21].

Сивашська земельна громада Олексіївського району Харківської округи 30 вересня 1926 р. заплатила землевпоряднику О.М. Бахтіярову за найм квартири, на необхідні креслення, опалення і освітлення 50 крб. [8, ф. Р-1580, оп. 1, спр. 63, арк. 35]

У 1925/26 господарському році на землевпорядні роботи громади Наддніпрянщини витратили 518,6 тис. крб. власним коштом, а 1516,6 тис. крб. за рахунок кредитів, отриманих в Укрбанку та кооперативних установах [10, с. 13].

Наступна витратна стаття бюджетів земельних громад – витрати на адміністративні потреби. В 1925/26 господарському році цей вид витрат склав 12,1% від всіх видатків [4, с. 31–32].

Земельні громади, зокрема, брали на своє утримання й сільські ради. Ці видатки були різними. Виплати відбувались як в натуральній, так й в грошовій формі. Із наведених показників видно, що не існувало чітко встановлених нормативів оплати роботи сільських рад. Все залежало від місцевих обставин і уявлень про справедливу оплату праці в конкретній місцевості та фінансових можливостей земельної громади. Дані свідчать, що в 1922–1923 рр. переважала натуральна форма оплати праці робітників сільрад (зерном-хлібом), з 1924 р. переважаючою стала грошова [4, с. 31–32]. Це пов'язано із фінансовою реформою, стабілізацією грошового обігу в країні, підвищенням життєвого рівня членів земельних громад. Так, загальні збори Мельниківської земельної громади Нижньо-Комишевахської волості Богодухівського повіту Харківської губернії 17 грудня 1922 р. слухали доповідь голови сільради Т. Білицького про витрати на сільську раду. Ухвалили: «Річне утримання голови сільради – 96 пуд., канцеляриста – 24 пуд., сторожа – 48 пуд., на опалення і освітлення приміщення сільради – 25 пуд., на канцелярські приладдя – 48 пуд., на непередбачені витрати – 15 пуд., всього видатків – 356 пуд. хліба. Визначену кількість хліба на утримання сільради відрахувати з кожного господарства по $\frac{3}{4}$ фунта зерно-хліба з одного пуду продподатку в перерахунку на житні одиниці» [8, ф. Р-532, оп. 1, спр. 9, арк. 1]. Сход селян громади с. Минківки Валківського повіту Харківської губернії 30 грудня 1922 р. ухвалив: «На час з 1 січня по 31 серпня 1923 р. (тобто до нового врожаю) ставка голови сільської ради 8 пуд., сільського збірника податків – 6 пуд., секретаря сільради – 7 пуд., сторожа – 4 пуд., двох помічників по 4 пуди, голови сількомнезаму – 7 пуд. Виділити 52 пуд. для купівлі канцелярського приладдя сільради і різних непередбачених видатків» [8, ф. Р-525, оп. 1, спр. 5, арк. 19–20]. Загальні збори Хохлівської

(Червоноармійської) земельної громади Білоколодязівського району Харківської округи 11 березня 1923 р. ухвалили кошторис сільської ради на рік: «Секретарю сільради по 3 фунта пшениці та жита з десятини, а голові сільради по 2 фунта. На ремонт пожежного інструменту виділити 60 пуд. зерна. Збирачу громадських зборів – 60 пуд. На канцелярські потреби покласти 50 пуд. Стороожам – 48 пуд. Все це розкласти на кожен десятину озимих посівів. Має бути по 14 фунтів з десятини» [8, ф. Р-608, оп. 1, спр. 8, арк. 18]. 15 лютого 1925 р. загальні збори земельної громади хутора Обозного Христовської сільради Кам'янобродського району Луганської округи слухали «про одноразовий внесок на утримання Христовської сільради». Ухвалили: «Внести по 15 коп. з кожного їдця з правом замінити зерном по нормі: жита – 3 фунта, пшениці – 2 фунта, кукурудзи – 3 фунта за вісім місяців роботи» [11, ф. Р-259, оп. 1, спр. 5, арк. 19]. Кошторис видатків на утримання Сотницько-Козачанської сільської ради Золочівського району Харківської округи за 1924/25 господарський рік свідчить, що громада виділила на місячну заробітну плату голові сільради і секретарю по 16,8 крб. сторожу – 7,2 крб., а всіх витрат сільради на рік – 788,6 крб. [8, ф. Р-151, оп. 2, спр. 45, арк. 39] Як видно із платіжної відомості працівникам Введенської сільради Чугуївського району Харківської округи за лютий 1925 р., земельна громада виплатила: голові сільради О.А. Тарусіну – 15 крб., сільському збирачу зборів Г. Лубенкову – 10 крб., голові сільської земельної комісії Ф. Мишньову – 5 крб., поштарю (він же візник сільради) І. Степанову – 41 крб., діловоду (секретарю сільради) А. Тарусіну – 5 крб., десятникам П. Мезенцову та Ф. Тарусіну – по 6 крб. [8, ф. Р-515, оп. 1, спр. 68, арк. 236]

Земельні громади, як правило, виділяли кошти на найм приміщень для сільських рад. Так, загальні збори громади с. Різдв'яного Валківського району Харківської округи 28 вересня 1924 р. ухвалили найняти хату для сільської ради у громадянина В. Луценка за 2 крб. в місяць [8, ф. Р-525, оп. 1, спр. 97, арк. 496]. Загальні збори громади с. Сотницький Козачок Золочівського району Харківської округи 5 листопада 1924 р. найняли у місцевого жителя П. Новікова приміщення для сільради «з опаленням і освітленням на один рік за ціну 28 карб.» [8, ф. Р-151, оп. 2, спр. 45, арк. 1].

На утримання свого апарату (уповноважених, скарбників, секретарів), сезонних та місячних робітників (пастухів, польових і лугових сторожів, лісників та ін.) у 1925/26 господарському році земельні громади Наддніпрянської України витратили 8,7% власного бюджету [4, с. 31–32].

Факти свідчать про великий різнобій в оплаті праці працівникам земельних громад. Чітко встановлених нормативів, як й у випадку працівників сільрад, не було встановлено. Все залежало від різних обставин і уявлень про справедливу оплату праці в тій, чи іншій земельній громаді. Адже оплату праці визначали загальні збори громади (див. наприклад [8, ф. Р-1850, оп. 1, спр. 45, арк. 30; ф. Р-515, оп. 1, спр. 103, арк. 247; 12, ф. 1, оп. 4, спр. 748, арк. 33]). Разом з тим дані свідчать про заміну натуральної форми оплати праці, яка переважала на початку 1920-х рр., починаючи з 1924 р. грошовою [8, ф. Р-1850, оп. 1, спр. 26, арк. 38; ф. Р-1850, оп. 1, спр. 11, арк.

57; 11, ф. Р-2599, оп. 1, спр. 5, арк. 8; 13, ф. Р-1692, оп. 1, спр. 28, арк. 28]. Протягом 1920-х рр. розмір грошової оплати праці службовців громади збільшувався, що було пов'язано, з одного боку, із загальним збільшенням прибутків громад, а з іншого – із зростанням інфляційних процесів (починаючи з 1926 р.). У матеріалах вибіркового обстеження 88 земельних громад Харківської округи в 1927 р. зазначено: «випадки винагороди за працю надзвичайно різноманітні: є плата помісячна, є за засідання, або за рік, є винагорода натурою (1–2 дес. ріллі), є випадки поденної оплати (за день, витрачений уповноваженим у справах громади, виплачується 1–1,5 крб.)» [8, ф. Р-845, оп. 3, спр. 475, арк. 104].

Наркомзем УСРР забороняв винагороду уповноваженим за працю земельними угіддями, а тільки певною сумою грошей, розмір якої у кожному конкретному випадку мали встановити загальні збори громади [14; 15; 16]. Але брак вільних грошей у громадах і необхідність заохочення службовців громади добросовісно виконувати доручення громади змушували громадян стимулювати роботу уповноважених додатковою нарізкою їм землі.

У цілому земельні громади оплачували працю половини своїх працівників. Решта працівників виконувала свою роботу на громадських засадах [4, с. X]. У протоколах сходів земельних громад роботу на громадських засадах секретарі записували як: «відбувати громадську повинність» [8, ф. Р-1572, оп. 1, спр. 72 арк. 19]. Ті ж службовці громади, які отримували платню, вдовольнялися грошовою або натуральною (зерном, сіном тощо) оплатою, або змішаною формою (частина грошима, частина натурою). В цілому по Наддніпрянській Україні в 1925/26 господарському році плату за роботу отримували 30,2% уповноважених громад, 24,2% скарбників, 62,3% секретарів (писарів), 76% інших працівників [4, с. IX]. До категорії «інші» за обстеженням ЦСУ УСРР за 1927–1928 рр. відносились місячні та сезонні працівники (в 1927 р. – 94 тис., в 1928 р. – 95,1 тис.), з них абсолютну більшість становили пастухи та сторожі [17, с. XXII; 18, с. 37].

Форма і розмір оплати праці цих найманих працівників у громаді були надзвичайно різноманітними. Громадські пастухи в Степу, наприклад, заробляли до 30 крб. на місяць. Для порівняння заробіток пересічного робітника радгоспу в той же час складав 29–30 крб., спеціаліста в сільському господарстві (агронома, ветеринара, землеустроїтника) – 90 крб. на місяць [19]. Вибіркове обстеження трудових угод пастухів у земельних громадах Наддніпрянської України за 1927–28 господарський рік свідчить, що пересічно громади сплачували пастухам по 13,57–14,09 крб. на місяць [20, с. 259]. Але це пересічні цифри, за якими приховуються надзвичайна різноманітність розміру і форм видатків земельних громад на цю категорію працівників. Свідчення протоколів загальних зборів земельних громад розкривають цю багатоманітність. Так, Григорівська земельна громада Барвінківського району Ізюмської округи 22 квітня 1929 р. доручила «сезонно пасти череду великої рогатої худоби І. Лисенку за 2 крб. за день, а вівці доручені О.Котенку за плату 50 коп. в день» [8, ф. Р-1496, оп. 1, спр. 18, арк. 26]. Земельна громада с. Страсбург Фрідріх-Енгельсовського району Одеської

округи 12 лютого 1925 р. найняла пастухом В. Крафта за 30 фунтів пшениці і 30 фунтів кукурудзи з кожної голови худоби [21, ф. Р-969, оп. 1, спр. 272, арк. 21]. Загальні збори громади хутора Білий Новосвітлівського району Луганської округи 25 квітня 1926 р. найняли пастуха до череди корів за ціну 150 крб. і 125 пуд. хліба, а чабана до овець за 50 крб. і 50 пуд. хліба на сезон [11, ф. Р-302, оп. 1, спр. 16, арк. 3–4]. Земельна громада хутора Вільний Христівської сільради Кам'янобродського району Луганської округи домовилася з пастухом В. Вдовиченком пасти громадську череду «за 1,5 крб. за голову і триразове харчування щодня» [11, ф. Р-259, оп. 1, спр. 27, арк. 9–10]. У Базаліївській земельній громада Печенізького району Харківської округи у 1925 р. уклали угоду з пастухом пасти громадських бугаїв за 25 коп. в день [8, ф. Р-1492, оп. 2, спр. 35, арк. 49]. Земельна громада с. Пришиб Андріївського району Ізюмської округи 12 травня 1928 р. домовилася з пастухом «пасти череду доки не випаде сніг за 1 пуд 10 фунтів зерна з кожної корови» [8, ф. Р-3710, оп. 1, спр. 67, арк. 257].

Земельна громада дбала і про оренду приміщення для проведення загальних зборів. Так, 5 грудня 1925 р. загальні збори Черняківської земельної громади Липецької сільради і району Харківської округи по заяві уповноваженого громади Т. Пархоменка про оренду приміщення для загальних зборів громадян на зимовий період. Ухвалили: «Найняти приміщення в одногромадянина Г. Серикова за 20 крб. із громадських коштів» [8, ф. Р-1850, оп. 1, спр. 8, арк. 46]. Аналогічне помешкання Дорошенківська земельна громада Білоколязівського району Харківської округи 8 січня 1923 р. найняла в О. В'язміна за 60 пуд. озимого хліба [8, ф. Р-680, оп. 1, спр. 40, арк. 6].

На третьому місці у видатковій частині бюджету земельної громади в Наддніпрянській Україні були витрати на благоустрій території – 7,82% від всіх видатків. В тому числі на облаштування шляхів, мостів, гребель, колодязів – 4,72%, на протипожежну справу – 3,1% (підрховано автором на основі [4, с. 31–32]).

Експлуатаційні видатки на утримання громадських промислових закладів, будівель, реманенту, злучних пунктів тощо займали четверте за значенням місце серед видатків (6,98%) в 1925/26 господарському році (підрховано автором на основі [4, с. 31–32]).

Земельні громади повинні були утримувати школи, пункти з ліквідації неписьменності (лікнепи), сільбуди. За цими статтями було витрачено в 1925/26 господарському році 6,53% (підрховано автором на основі [4, с. 31–32]).

Повернення коштів за позиками забрало в 1925/26 господарському році 5,72% всіх видатків земельних громад [4, с. 31–32].

Так звані «інші видатки» (зимівля племінної худоби, зберігання громадського зерна, купівля спецодягу пастухам, зброї лісовій охороні тощо) поглинули в 1925/26 господарському році 8,16% коштів земельних громад [4, с. 31–32].

Таким чином, співставлення даних показує, що земельні громади мали значні фінансові засоби і їх авторитет на селі підкріплювався матеріальними можливостями.

В подальшому вслід звернути увагу на взаємовідносини земельної громади із селянським двором.

Список літератури: 1. Земельний Кодекс УСРР. – Х. : Видання НКЗС УСРР, 1922. – 90 с. 2. *Калініченко В.В.* Висвітлення земельної громади українського доколгоспного села в історіографії / В.В. Калініченко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2008. – № 835. – С. 67–74. 3. *Калініченко В.В.* Інститут громади в доколгоспному селі УСРР у сучасній українській історіографії / В.В. Калініченко. // Вісник Нац. техн. ун-ту «Харківський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. Тематичний випуск «Актуальні проблеми історії України». – Х. : НТУ «ХП», – 2011. – № 37. – С. 87–94. 4. Фінанси земельних громад за 1925/26 рр. : Вибіркове обстеження // Статистика України. – Х., 1928. – Серія VI. – Т. V. – Вип. 3. – № 125. – XXV; 37 с. 5. Низові бюджети України в 1926/27 господарчому році (районові, сільські, земельних громад). // Статистика України. – Серія VI. Статистика фінансів. – Х., 1926. – Т. V. – Вип. 5. – № 157. – XIV; 50 с. 6. Історія українського селянства. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 632 с. 7. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР. – Х. : Видання НКЮ УСРР, 1922. – Розд. паг. 8. Держархів Харківської області. 9. Держархів Запорізької області. 10. Короткий огляд діяльності робітничо-селянського уряду України за 1925/26 рік. – Х.: Видання управління справами РНК УСРР, 1926. – 48 с. 11. Держархів Луганської області. 12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. 13. Держархів Чернігівської області. 14. Циркуляр до всіх окрземвідділів «Про недопустимість збільшення земельного наділу уповноваженим по землевпорядженню та надання їм за їхню працю будь-яких інших переваг щодо утримання землі» // Бюлетень НКЗС. – Х., 1928. – № 20. – С. 245. 15. Вопросы и ответы // Вісник НКЗС УСРР. – Х., 1925. – № 9–10. – С. 103–109. 16. Радянський селянин. – Х., 1927. – № 1. – С. 47. 17. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Рік перший. – Харків: ЦСУ УСРР, 1929. – XXXIV; 348 с. 18. Україна та її нові адміністративні райони: кишеньковий статистичний довідник. – Х. : Держвидав України, 1930. – 183 с. 19. Комуніст: Орган ЦК та Харківського окружного КП(б)У. – Х., 1927. – 2 березня. 20. Україна: Стат. щорічник. 1929. – Х. : ЦСУ УСРР, 1929. – XXI; 399 с. 21. Держархів Одеської області.

Поступила в редколегію 3.05.2012